

Корольков О.В., старший викладач,
Державний торговельно-економічний університет,
м. Київ, Україна

ПРИВАТНА САМОРОЗПРАВА ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ У ДАВНЬОМУ РИМІ

У додержавний період в Римі не було спеціального органу для захисту порушених прав – державного суду. Тому у цей період використовували звичаї, які за порушення існуючих правил встановлювали певну систему покарань, найтяжчим серед яких було вигнання з роду.

З часом на зміну звичаям прийшло самоуправство, або поєдинок, за допомогою якого особа захищала свої права, цілковито покладаючись на власні сили, залучаючи на допомогу членів своєї родини, близьких родичів тощо. Правим був той, хто перемагав у боротьбі, оскільки вважалось, що боги дали йому силу для досягнення перемоги в боротьбі за справедливість. Над порушником чинилась розправа. Скривджений чинив із кривдником так, як вважав за потрібне, керуючись власним відчуттям справедливості. Це призводило до того, що кривдник міг зазнати більшої шкоди, ніж завдав сам. Виходячи з цього, виникла нагальна потреба у створенні контрольованого процесу розправи. Спочатку формулюється принцип таліону, за яким скривджений мав право вимагати жертву, рівноцінну понесеній ним втраті. Цей принцип і поклав початок визначенню меж самоуправства [1, с. 302].

Поступово звичаї перетворюються у закони: стародавній Рим не був виключенням. З утворенням держави правила та приписи, що були встановлені звичаями, отримали визнання та належний захист від держави. Перша кодифікація законодавства стародавнього Риму відбулася у 451-450 рр. до н.е., наслідком якої було створення Законів XII таблиць – найповнішого зібрання норм права Римської держави [2, с. 86–87]. Захист прав та інтересів громадян став з цього часу став справою держави.

Закони XII Таблиць являють собою запис звичаїв, що склалися в повсякденному житті римлян, зокрема і тих, що стосуються самоуправства та самозахисту. Випадки саморозправи за законом були звичайним явищем. Як наприклад, за договором займу, засобом забезпечення якого були «м'ясо і кров» боржника (самозаклад, нексум), дозволялося продати боржника в рабство або вбити, якщо він не поверне борги вчасно. Особливою жорстокістю відрізнялася норма Законів XII Таблиць, якою передбачено випадок неплатоспроможності боржника перед кількома кредиторами одночасно. Відповідно до неї кредитори мали

право розрубати боржника на частини, пропорційні сумі його заборгованості перед кожним із кредиторів [3].

Отже, на ранній стадії правової регламентації саморозправи Законами XII таблиць було дозволено завдавати кривднику таке саме зло, яке він завдав потерпілому (лат. talio – відплата, приватна помста). Така ідея еквівалентної відплати була проміжною ланкою при переході від права вбити злочинця до права прийняти від нього грошовий штраф. Пізніше була введена система викупів, а завершальним етапом було становлення державного суду [4, с. 299].

З розвитком суспільства та зміцненням держави відбулося обмеження саморозправи. Держава бере на себе обов'язок регулювати конфлікти та звершувати суд. Проте державний суд та приватна саморозправа певний час існували паралельно, про що свідчить відомий римський юрист Цицерон, розкриваючи поняття «віндикація». Зокрема він зазначає: «Право природи – це те, що не створене думкою, проте посіяно у природі певною силою, якою є релігія, благочестя, вдячність, віндикація, шанобливість та істина... Віндикація – це те, за допомогою чого взагалі усяке насильство або неправомірна дія, яка може нанести шкоду, відхиляється за допомогою захисту або помсти». Таким чином, на думку Цицерона, право помсти – приватної саморозправи, належить до природнього права і передувала писаному праву і закону [5, с. 8].

Перехід від приватної саморозправи до державного суду відбувався поступово. Дослідники виділяють декілька етапів даного процесу: Г.І Трофанчук та В.І. Подоляк [6, с. 79], незалежно від них Б.Й. Тищик та Є.М. Орач [7, с. 56] виділяють три перехідних етапи, В.І. Борисова, Л.М. Баранова [8, с. 56] та Ю.А. Задорожній два етапи [2, с. 132]. Проаналізувавши думки наведених авторів, слід виділити три етапи поступового скасування приватної саморозправи та поступової її заміни державним судом.

Перший етап: регламентація приватної саморозправи шляхом встановлення певного порядку застосування насильства до кривдника. Такими правилами були: здійснювати приватну саморозправу дозволялось лише у випадку насильного порушення власного права; саморозправа допускалась виключно щодо визначених державою випадків; не допускалась можливість передачі права здійснити саморозправу іншим особам.

Другий етап: система добровільних, а згодом примусових викупів за спричинену кривду, образу, каліцтво, що отримали назву композиція. Композиція застосовувалась за бажанням сторін конфлікту після досягнення між ними згоди та встановлення розміру відшкодування, дозволила замінити кровну помсту майновим відшкодуванням.

Третій етап: звернення за захистом до держави. На цьому етапі забороняється приватна саморозправа, а спори незалежно від їх вартості та характеру, передаються до державного суду.

Отже, перехід від приватної саморозправи до державного суду відбувався поступово, а його проміжними етапами були: а) система регламентації приватної розправи шляхом встановлення певного порядку застосування насильства до кривдника; б) система викупів; в) передача справи захисту права органам держави.

Інститут приватної саморозправи зберігався у римському праві тривалий час, що підтверджується не лише відомими римськими юристами, але й нормами Законів XII Таблиць. Норми зазначеного закону встановлювали конкретні правила, що регулювали порядок застосування саморозправи, приватної помсти, композиції, яка з добровільної перетворилася на обов'язкову – законну. Таким чином, після скасування приватної саморозправи захисту прав та майнових інтересів римських громадян надається державна вага і покарання правопорушників та відновлення порушених прав покладаються виключно на уповноважені державою органи.

Література

1. Підпригора О.А. Римське право: підручник. 2-е вид. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 525 с.
2. Задорожній Ю.А. Основи римського приватного права: навч. посіб. Київ: Істина, 2012. 344 с.
3. Закони XII таблиць. URL: https://seminar-help.at.ua/publ/seminary/rimskoe_pravo/tekst_zakona_12_tablic_rimskoe_pravo/7-1-0-91.
4. Харитонов Є.О., Підпригора О.А. Римське право: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2014. 528 с.
5. Дзера І.О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні. Київ, 2001. С. 17.
6. Трофанчук Г.І., Подоляк В.І. Основи римського цивільного права: навч. пос. для дистанц. навч. / за ред. Р.А. Калюжного. Київ: Університет «Україна», 2005. 164 с.
7. Орач Є.М., Тищик Б.Й. Основи римського приватного права: курс лекцій. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 272 с.
8. Борисова В.Л. Основи римського приватного права: підручник / І. Борисова [та ін.]; заг. ред. В.І. Борисова Л.М. Баранова. Харків: Право, 2008. 224 с.